

Anahita A Research Journal of Persian Language, Literature Art & Culture No. 05, 2018, pp 45-54	آناهیتا مجله علمی- پژوهشی زبان، ادبیات، فرهنگ و تمدن فارسی شماره: 05 سالنامه 2018، میلادی، صص 45-54
---	--

Muslim – e – Awal Shah – e- Mardan Ali

*Faleeha Zahra Kazmi

** Naheed Kauser

Abstract:

This article encompasses Hazrat Ali (A.S)'s dynamic and versatile personality as depicted in the Persian poetry of some of the renowned sub-continent poets like Meer Soob-e-Dar Khan, Azeem Thatvi, Ahmed Raza Khan Barailvi, and Hassan Jaeysee. Hazrat Ali (A.S)'s character for many centuries has been the fountain of inspiration for poets and writers belonging to various religions around the globe. He has many different facets to his personality: in war he is viewed as the god of Jihad, in prayer his piety stands second only to the Prophet(P.B.U.H) himself, in justice he is considered the epitome of righteousness, in oratory he possesses hitherto unmatched eloquence, and in sagacity he is famed to display immortal knowledge and wisdom. The aforementioned are only just some of his personal traits.

Key words: Hazrat Ali, dynamic and versatile personality, unmatched eloquence

مسلم اول شه مردان علی

* فلیحه زهرا کاظمی

** نابید کوثر

چکیده:

شخصیت جهان شمول و سیره تحسین برانگیز امام علی قرنہاست کہ دستمایہ اندیشمندان نویسندگان و شاعران بزرگی در سراسر نہ تنها جهان اسلام کہ غرب و مسیحیت و حتی ہندوان جنوب آسیا قرار گرفته و متعالی ترین آثار ادبی و هنری بہ نام او خلق کردہ اند۔ او کہ خداوند جہاد در میدان نبرد، خداوند عبادت در محراب، اسطورہ عدالت در حکومت، خداوند کلام در خلق یکی از گرانمایہ ترین اثر عبادی، سیاسی و هنر ادبی و سمبل عشق و رزیدن در اوج خلوص بودہ چنان تاثیر گستردہ و عمیقی گذاشتہ کہ بیان از ذکر آن عاجز است۔ در سرزمین پوناور ہند و پاکستان کہ مردمانی بشدت احساسی دارد تاثیر شخصیت امام علی چنان وسیع و گستردہ است کہ بررسی و مطالعاتی گستردہ و طولانی می طلبد۔ در این اجمال کوششی داشتہ ام تانگاہ اجمالی بہ زاویہ ای کوچک از این تلاشہا داشتہ و بہ بضاعت خویش قطرہ ای از این دریای بی پایان را بہ لب تشنگان حق و حقیقت برسانم و کلامی از شاعران معروف و غیر معروف ہند مثل میر صوبیدار خان، عظیم تنوی، علامہ اقبال، آصف جاہ، احمد رضا بریلوی و دیگر را بیان کنم۔

کلید واژہا:

پیامبر اکرم، امام علی، عشق، اقبال لاہوری، ہل اتی

* استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه ایل۔ سی (بانوان)، لاہور Dr.faleeha.kazmi@gmail.com

* استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه ایل۔ سی (بانوان)، لاہور drnaheed.qmc@gmail.com

صد علی در کوی ما پیش است بازیب و جمال لیک یک تن را نخواند هیچ عاقل مرتضی

گفتن و نوشتن پیرامون شخصیت هایی که در همان حال که در سطح جهانی حتی قرنهایست شناخته شده و کتابها و سرائش های بدیع و بی همتایی در وصف آنها سروده اند و یا حب و بغض ها گویای عظمت و ژرفایی شخصیت آنها می باشد سخت و توان فرساست. هر چند در تاریخ بشری اینگونه ابر مردان بسیار اندک اند اما در میان همین مردان و زنان خدایی گونه امام علی گوهری یگانه است که عظمتش بر بسیار بزرگان دیگر برتری تاثر یا دارد. همواره کوشیده ام تا در دافعه و جاذبه ها، تعریف و تمجدها پا فراتر از اعتدال نگذارم تا بر سبیل گزاف گویی و اغراق سقوط نکنم اما حس آنکه کلمات در برابر این بزرگ مرد، حقیر و ناتوان جلوه می کنند و من در مانده وصف او در می مانم. درد جانکاهی است که هرگز نتوانم گفت آنچه که بتواند راد مردی چون علی را در وصف بگنجاند. علی آن جاودانه مرد، آن دُر درخشان امامت، آن خدا مرد نمونه ای از راز بیکران خلقت است که دوست و دشمن او را ستوده اند. بزرگی او همین بس که راز عظمت او را در حقارت دشمنانش میتوان بسادگی یافت. زیرا چشم در چشم آفتاب نمی توان دوخت و در نگاه به بلندای قامت او، کلاه از سر عقل فرو می افتد. شخصیت جهان شمول و سیره تحسین برانگیز امام علی قرنهایست که دستمایه اندیشمندان، نویسندگان و شاعران بزرگی در سراسر نه تنها جهان اسلام که غرب و مسیحیت و حتی هندوان جنوب آسیا قرار گرفته و متعالی ترین آثار ادبی و هنری بنام او خلق کرده اند. او که خداوند جهاد در میدان نبرد، خداوند عبادت در محراب، اسطوره عدالت در حکومت، خداوند کلام در خلق یکی از گرانمایه ترین اثر عبادی، سیاسی و هنر ادبی و سمبل عشق و رزیدن در اوج خلوص بوده چنان تاثیر گسترده و عمیقی گذاشته که بیان از ذکر آن عاجز است. در سرزمین پهناور هند و پاک که مردمانی بشدت احساسی دارد تاثیر شخصیت امام علی چنان وسیع و گسترده است که بررسی و مطالعاتی گسترده و طولانی می طلبد. در این اجمال کوششی داشته ام تانگاه اجمالی و گذرایی به زاویه ای کوچک از این تلاشها داشته و به بضاعت خویش قطره ای از این دریای بی پایان را به لب تشنگان حق و حقیقت برسانم. قرنهایست مردم شبه قاره که گرایشات بشدت دینی. احساسی داشته و مجذوب قهرمانان و بزرگ مردمانی چون علی بوده و هستند بخوبی توانسته اند حق ارادت و عشق به مولای خویش را ادا کنند. ادیبان ناموری چون میر صوبیدار خان، میر شیر قانع، عظیم تتوی، و سرآمد آنان علامه اقبال و شاعران غیر معروف مثل احمد رضا خان بریلوی، آصف جاه، حسن جائسی و دیگران کوشیده اند تا زنده ترین، شیرین ترین متعالی ترین و خالصانه ترین تمنیات درونی و کلام دل خویش را که در رسای عشق به مولا علی داشته اند در تن پوش کلام و شعر بگوش جهانیان برسانند. امید دارم به فضل کرم مولا توانسته باشم به این مهم هر چند اندک رسیده باشم.

تا یار که را خواهد و میلش به که باشد

اگر از فردوسی آغاز نمایم تا امروز همه راهیان این سفر روحانی بابیان عظمت و بزرگی آن حضرت خود را بزرگ گردیده اند و همه می دانند که بیان محبت فردوسی برای خاندان رسول اکرم(ص) موجب جاودان شدن او گردیده بود.

منم بنده اهل بیت نبی ستاینده خاک پاک نبی

اگر چشم داری به دیگر سرای به نزد نبی و علی گیر جای
(فردوسی 1382،3)

یکی از بزرگترین ویژگی های حضرت علی نه تنها خویشاوند حقیقی بودن با پیامبر اکرم(ص) بود بلکه وقتی مسلمانان به دستور پیامبر(ص) به مدینه مهاجرت نمودند و در آن شهر پُر نور پیامبر تمام انصارها و مهاجرین را باهم برادر قرار داده بود، حضرت علی را به عنوان برادر خود برگزید و فرمود:

”علی در دنیا و عقبی، تو برادر من هستی“

یا جای دیگر فرمود:

”علی تو برای من همچون هارون هستی“

با ثر یا ثر ی برابر شد چون علی با نبی برادر شد(سنائی 1385،250)
چو موسی علی و را هارون هر دو یک رنگ از درون و برون (هموهمان،198)
”محمد باقر در اثر خود ”نمونه بنیات“ در باب شان نزول آیه وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشِيرًا“ از قول ابن سیرین می نویسد که این آیه درباره رسول خدا(ص) و علی المرتضی نازل شد، زیرا رسول خدا دختر خود فاطمه زهرا را برای علی تزویج فرمود و اگر علی بن ابی طالب نمی بود هر آینه کفو و همسری از برای فاطمه وجود نداشت.“(ایوب مرادی 1389،9)

علامه اقبال لاهوری همین وصف حضرت علی و فاطمه(ص) را چنین با زیبایی کامل بیان می دارد:

مریم از یک نسبت عیسی عزیز از سه نسبت حضرت زهرا عزیز
نور چشم رحمت اللعالمین آن امام اولین و آخرین
بانوے آن تاجدار هل اتی مرتضی مشکل گشا شیر خدا
بادشاه و کلبه ایوان او یک حسام و یک زره سامان او
(اقبال لاهوری 1377،)

شاعر بلند رتبه زبان فارسی آصف جاه که اسم اصلی آن قمرالدین بود (۱۰۸۳-۱۱۶۱ه) و در آغاز شاکر تخلص می کرد که بعداً آن را به آصف تبدیل کرد. در عهد اورنگ زیب عالمگیر منصب چهار هزاره یافت و در زمان محمد فرخ سیر خطاب، نظام الملک، بهادر فتح جنگ و منصب هفت هزاره یافته بود(آصف جاه 1356، 1013) وی عشق خود را به حضرت علی چنین زیبا بیان نموده است:

بوسه گاه لب افلاک بود جای علی اوج امید گرفته است چو من پای علی
خط ابروی خوشش نافذ فرمان باشد می شود کار جهان راست به ایمای علی
(گوپاموی 68، 1336-69)

شجاعت حضرت علی از هیچ کس پنهان نیست. هر وقتی که ذکر دلیری و دلاوری می آید مسلمانان نخستین کسی را که در
اذهان شان جای می دهند جز آنحضرت کسی دیگر نیست. مرشد و امام فرقه بریلوی (اهلسنت) احمد رضا خان ملقب به
”اعلی حضرت“ (۱۲۷۷-۱۳۴۰ هـ) در مجموعه شعری خود، ”خیبر گشا“ را چنین توصیف نموده دعا می کند:

مرتضی شیر خدا مرحب کشا خیبر گشا سرورا لشکر کشا مشکل گشا امداد کن
حیدرا، اژدر درا، ضرغام بایل منظرا شهر عرفان را در روشن در امداد کن
ضیغما، غیظ و غما زیغ و فتن را راغما پهلوان حق امیر لافتی امداد کن
(رضا خان بریلوی 225، 1995)

حضرت علی که صاحب ذوالفقار بود و ذوالفقار او همچون عصای حضرت موسی تمام، کننده کفر و باطل بود و ”لافتی“
فقط شان همین صاحب کمال بود. شاعر قرن چهارم هجری معروف به امیری (میر امیر فقیر) راجع به این وصف وی چنین
سروده است:

در شجاعت گوی بر بود او تمام چون در خیبر بکند آن نیک نام
هست افضل این غزا و این جهاد کانچه آمد از علی خوش نهاد
لافتا الاعلی کا مگار نیست سیفی در جهان جز ذوالفقار
(امیری 4، 1337)

یکی از معروف ترین احادیث پیامبر اکرم ”هر کس را که من مولای او باشم، علی مولای اوست“ است که مولانا با عشق
آنحضرت چنین بیان نموده است:

زین سبب پیغمبر(ص) با اجتهاد نام خود و آن علی، مولا نهاد
گفت هر که منم مولا و دوست ابن عم من علی مولای اوست

کیست مولا آنکه آزادت کند بند رقیبت زیایت برکند

(رومی) (1378،470)

ابو المعالی میرزا عبدالقادر متخلص به بیدل (۱۰۵۶/۱۶۴۴م) در عظیم آباد (پتنه) دیده به جهان گشود. نواب نظام الملک آصفجاه به بیدل احترام فوق العاده می گذاشت (صدیقی ۱۹۹۷،۸) اما این استاد شور عشق اسد الله الغالب علی ابن ابی طالب در سرداشت.

باین شوری که در سردارم از سودای پنهانش سرمویی اگر بالم جهان درد گریانش
وگر در عرصه شوق جنون زنگی بگردانم محرف می خورد یکسر جهات دهر و ارکانش

(بیدل) (1978،80)

رفیع باذل در شاه جهان آباد (دهلی) متولد شد و در عهد اورنگ زیب به کار دیوانی پرداخت (آفتاب رای لکهنوی ۱۳۸۲،۹۹) وی در دربار اورنگ زیب به مراتب اعلی رسید و در ۱۱۲۳ یا ۱۱۲۴/۱۶۱۲ یا ۱۶۱۱م در گذشت (سید فیاض محمود ۱۳۷۸،۱۳۵) وی ظاهراً شاعری غزل سرا بود، اما وی به سبب سرایش مثنوی ناتمام "حمله حیدری" در سرگذشت پیامبر (ص) و جانشینان او، بلخصوص حضرت علی از روی "معارج النبوه فی مدارج الفنوه" معین الدین مسکین فراهی (۱۵۴۷/۹۴م) معروف گردید.

چودیدم	سر	راه	را	جمله	بند	بنیروی	مردان	اقبال	مند.	
شکستم	در	گنج	معنی	بزور	در	آن	پاسبانان	در	افکنده	شور
چوچر	بید	بر دستها	دست	من	زدم	کوس	شاهی	بملک	سخن	
کنون	نامه	را	میشوم	مبتدی	بنام	نبی	و	علی	نامه	ام
برآن	نامه	ها	یافت	بالا	تری	شدش	نام	آن	حمله	حیدری

(صفا ۱۳۶۳) (1382،

بعد از مرگ باذل "حمله حیدری" ناتمام ماند و به قول استاد صفا از این کتاب دو نسخه خطی در کتابخانه سعید نفیسی موجود است. (همو همان، همانجا) و باوفات باذل باقی مثنوی در باب خلافت حضرت علی بن ابی طالب (ع) و سرگذشت آنحضرت تا شهادت وی را شاعران دیگر به اسامی ابوطالب فندرسکی اصفهانی، آزاد کشمیری و نجف به اتمام رسانیدند (عارف نوشاهی ۱۳۵۰،۵۶۶) و آزاد (ارجمند) کشمیری سبب تالیف مثنوی "تکمله حمله حیدری" چنین می نویسد که به من هدایت شد که برای سرایش رزمیه از خود امام متقیان (ع) کمک بخواهم:

مدد جوی از حیدر نامدار به اتمام این "حمله" همت گمار
مدد خواستم از جناب علی به اتمام این حمله حیدری
(منزوی 785، 1987)

مولوی احمد حسن متخلص به رسوا که یکی از شاعران قرن سیزدهم می باشد و دیوان شعر وی در سال ۱۳۱۶/هـ ۱۸۹۸م به چاپ رسیده است (رسوا 61، 1898) هرچند از او اطلاعاتی زیاد در دست نداریم اما اشعار نغز و زیباییش موجب معروف گردیدن او شده است که با جبین نهادن به خاک حضرت علی از نصیب خود یآوری می طلبد:

اگر نصیب کند یآوری به شوق تمام جبین به خاک درش برنهد بلا اکراه
یقین که مطلع انوار جبهه اش گردد چو خور به روز بتابد به وقت شب چون ماه
(هموهمان، 71)

شاعر قرن سیزدهم طالب چشتی درمقابل سختی های روزگار از مشکل گشا چنین کمک می طلبد:

زمانه بر سر جنگ است یا علی مددی گذر به عرصه تنگ است یا علی مددی
به قعر لجه غم کشتی دلم بشکست سرم به کام نهنگ است یا علی مددی
(طالب) چشتی (85، 1318)

در زمینه مدح و منقبت سرایی حضرت علی شاعران ایالت سند از دیگران عقب نماندند و بلخصوص در عهد کلهورها و تالپوران شاعران این سرزمین دواوین خود را با بیان اوصاف جمیله آنحضرت (ع) معطر نموده و مقام خود را به اوج برده اند و درین زمینه شاعران غیر معروف هم از دیگران عقب نماندند. مثل شاعری به اسم آخوند محمد بچل متخلص به انور از گردش دوران هراسان نیست چراکه آن حضرت (ع) یار اوست:

چه باک از گردش دورانم ای "انور" درین عالم چو باشد در دو عالم حیدر کرار یار من
(محمد ابراهیم خلیل تتوی 161، 1958)

مخدوم عبدالکریم بن مخدوم غلام حیدر ملقب به "دائم الصوم صاحب" که روزانه هزاران وظایف می خواند و عابدی بود که معترف بزرگان سلسله نقشبندیه بود اما بندگی در علی (ع) را برای خود افتخار می دانست:

ما را بدر علی غلامی سست این باده بجام ما مدامی است
(همان، 232)

میر فتح علی تالپور در ایالت سند افتخار بنیانگذاری ”تعزیه داری“ را به عهده دارد و میر صوبیدار خان در چنین محیط روح پرور پرورش یافت (میر صفدر حسین بیگ سیفی، 171) وی کلام خود را با ذکر محمد و آل محمد آرایش داده است و مراثنی او بی نظیر است. اگرچه صاحب ”تذکره مقالات الشعرا“ می نویسد: ”میر فتح علی مذهب اهل سنت و جماعه داشت.“ (محمد ابراهیم خلیل تتوی 1958، 513) اما نکته مورد توجه در این مقاله مذهب شاعر نیست بلکه بیان شاعر راجع به منقبت حضرت علی می باشد و میر صوبیدار خان عظمت آنحضرت را در نظر داشته از وی چنین طلب می کند:

یا علی دل گشت خون فریاد رس یا علی غم شد فزون فریاد رس
یا علی گردون است دون فریاد رس یا علی برمن کنون فریاد رس
یا علی کن شادم از روی وطن مغز من کن تازه از بوی وطن
حسن جائسی (۱۸۴۲-۱۷۷۲م) که عاشق اهل بیت (ع) بود و با وجود این که اهل تسنن بود یک حسینی را تا سیس نموده بود و راجع به همین حدیث پیامبر چنان سروده است:

نوید ”وال من والاه“ از بهر محب او و عید ”عاد من عاداه“ از پی اعدا
عبث در معنی ”من کنت مولا“ می روی هر سو علی مولا به این معنی که پیغمبر بود مولا
بدون شک و تردید ”علی را منقبت ها گفت یزدان“ (امیر خسرو 1905، 35) و قرآن سامت ایزدی ”تاج هل اتی“ و نور
سوره های دیگر را بر او تابیده است و موضوع مورد مذکور را ضامن علی خان متخلص به انیق در اثر خود ”مناقب چار
یار“ چنین بیان دارد:

مصدر آیات رحمت مطلع انوار فیض مظهر نور خدا و حجة للعالمین
”هل اتی“ باشد دلیل ناطق تعظیم تو سوره طاها و یسین شاهد وصف مبین
(ضامن علی انیق 1893، 13)

و همین موضوع را عظیم تتوی چنین بیان نمود:

نبی را چو خیر البشر شد لقب علی شاه مردان شد از حکم رب

رقم گشت در شان او هل اتی بطغرای منظومه لافتا
 علی پایه افراز دین نبی ست که در هر مکان فتح فتح علی ست
 (عظیم) تتوی، (170)

اسد الله غالب دهلوی که در سال ۱۲۱۲ هـ / ۱۷۹۷ م بدنیا آمد (حالی 190، 1965) و در ده سالگی به شعر سرایی روی آورد و از آن هنگام به هر دو زبان فارسی و اردو شعری سرود و در ابتداء "اسد" تخلص می کرد:

غالب نام او ردم نام و نشانم می پرس هم اسد اللهم و هم اسد اللهم
 وی قصاید فراوان در توحید، نعت پیامبر (ص) ائمه اطهار و به ویژه حضرت علی (ع) دارد. از طولانی ترین قصاید غالب قصیده ای است در صد و ده بیت که در منقبت امیر المومنین (ع) می باشد. اشتیاق شدید غالب به حضرت علی چندان بود که بارها آرزوی زیارت نجف و قرار سیدن مرگش را در آن دیار داشته است:

طلب پیشگان را به دعوی چه کار زبختنده یزدانم امیدوار
 که جان بر در بو ترابم دهد دران خاک فرمان خوابم دهد
 چه کاهد نیروی گردان سپهر چه کم گردد از خوبی ماه و مهر
 که دلخسته دهلوی مسکنی ز خاک نجف باشدش مدفنی

تخلص دومین اسد الله "غالب" نیز برگرفته از همین عشق و علاقه او به امیر المومنین (ع) بود.

فی الجملة هزاران شاعران سرزمین شبه قاره هستند که عشق خود به حضرت علی را به زبان شعر بیان نموده اند اما شاعر شهیر اقبال لاهوری عشق خود را از آغاز کلامش (اسرار خودی) تا آخر عمرش بیان می نمود و بقول صاحب "اقبال و حب اصحاب و آل"، از آنجا که اقبال دارای شخصیت پرشور و دلیر بود به این جهت صاحبان عظمت و جلال مورد توجه وی بودند به این جهت که اینها همین کسانی بودند که ملت خفته اقبال را می توانستند احساس وجدان و غیرت دهند و برای این امر کسی بهتر از حضرت علی نبود. (عبدالستار نجم، 20)

مسلم اول شه مردان علی عشق را سرمایه ایمان علی
 از ولایی دو دمانش زنده ام در جهان مثل گهر تابنده ام
 نرگسم وارفته نظاره ام در خیابانش چو بو آواره ام
 زمزم ار جوشد ز خاک من ازوست می اگر ریزد ز تاک من، از وست
 خاکم و از مهر او آیینیه ام می توان دیدن نوا در سینه ام

منابع:

- ## آصف جاه “دیوان آصف جاه” ج: ۱، چاپخانه سرکاری، حیدرآباد دکن، ۱۳۵۶ھ

آفتاب رای لکهنوی “ریاض العارفین” بتصحیح سید حسام الدین راشدی، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، ج: ۱، ۱۳۸۲ش

ابو القاسم فردوسی طوسی “شاهنامه فردوسی” باکشف الابیات برپایه چاپ مسکو، هرمس ۱۳۸۲ش

اقبال لاهوری “کلیات اقبال لاهوری” باسعی قادر فاضلی فضیلت علم، تهران ۱۳۷۷ش

امیر خسرو دهلوی “آئینه تصوف” باسعی شیخ عبدالعزیز، چاپخانه لاهور ۱۹۰۵م

امیری “مثنوی امیری” چاپخانه پنجابی سیستم، لاهور ۱۳۳۸ھ

ایوب مرادی، سارا چالاک “سیمای امام علی(ع) در شعر سنایی” مقاله ای در مجله نامه پارسی، شماره ۲/۱۵، وزارت فرهنگ و ارتباطات اسلامی؛ تهران، ۱۳۸۹ش

بیدل “کلیات میرزا عبدالقادر بیدل” مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد ۱۹۷۸م

رسوا “دیوان رسوا” مطبع نولکشور ۱۸۹۸م

رضا خان بریلوی “حدایق بخشش” انتشارات شبیر برادرز، لاهور ۱۹۹۵م

سنایی، مجدود ابن آدم در دیوان اشعار” باتصحیح محمد تقی مدرس، تهران ۱۳۸۵ش

سید فیاض محمود، سید وزیر الحسن عابدی “تاریخ ادبیات فارسی در شبه قاره” باترجمه مریم ناطق شریف، رهنمون ۱۳۷۸ش

صفا، ذبیح الله “حماسه سرایی در ایران” امیر کبیر ۱۳۶۳ش

ضامن علی انیق “مناقب چار یار” به اهتمام ابوالحسنات قطب الدین، لکنو ۱۸۹۳م

طالب چشتی “دیوان طالب چشتی” چاپخانه فیض عام، سیالکوٹ ۱۳۱۸ش

ظہیر احمد صدیقی “دل بیدل” مجلس تحقیق و تالیف فارسی دانشکده دولتی لاهور، ۱۹۹۷م

- ##- عارف نوشاهی "فهرست نسخه های خطی در موزه ملی پاکستان کراچی" مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، ۱۳۵۰ش
- ##- عبدالستار نجم "اقبال و حب اصحاب و آل" مکتبه الحسن، لاهور، بنا
- ##- عظیم تتوی "فتح نامه" با تصحیح و مقدمه شیر نظامانی، سند ادبی بورد، کراچی، بنا
- ##- کلیات غالب باسعی غلام رسول مهر و بحث و نظر از خواجه الطاف حسین حالی، چاپخانه علمی، لاهور ۱۹۶۵م
- ##- گوپاموی، محمد قدرت الله "تذکره نتایج الافکار" چاپخانه بمبی، هند ۱۳۳۶هـ
- ##- محمد ابراهیم خلیل تتوی "تکمله تذکره شعرائ" با تصحیح و حواشی سید حسام الدین راشدی، سندھی ادبی بورد، کراچی ۱۹۵۸م
- ##- منزوی، احمد "فهرست مشترک نسخه های خطی در پاکستان" ج: ۱ مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان ۱۹۸۷م
- ##- مولانا جلال الدین محمد بلخی "مثنوی معنوی" به سعی و اهتمام نولد نیکلسون بامقدمه فروزانفر، ثالث ۱۳۷۸ش
- ##- میر صفدر حسین بیگ سیفی "میر صوبیدار خان تالپور" مقاله ای در پیغام آشنا، شماره ۳۷، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان اسلام آباد